

A. Βιογραφικά στοιχεία

Παραμονή στη Γερμανία
«Τέχνη»
Μεταφράσεις
Σοσιαλισμός (πεζογραφία και κριτική)

B. Εργογραφία:

1. Πεζογραφία: «Ο Αντάρτης», «Η Κούλα τ' ακροποτάμου», «Αγάπη στο χωριό», «Η Τάσσω», «Η Αννιώ», «Στο Σκοτάδι», «Ο Υπεράνθρωπος», «Το φθινόπωρο»

Κριτική: Κ. Παλαμάς, Κρυστάλλης, Α. Παπαδιαμάντης – Δοκίμια

Ποιητικές συλλογές: «Τραγούδια της ερημιάς», «Ελεγεία και ειδύλλια», «Απλοί τρόποι» και «Βραδινοί θρύλοι»

Γ. Ποίηση

Περιοδολόγηση

- α) Πρώτη μετοικεσία στη Γερμανία 1900-1901
- β) Δεύτερη μετοικεσία σε Γερμανία 1905-1914
- γ) Επιστροφή στην Ελλάδα – το τέλος 1914-1920

1. Εσωτερική πορεία της ποίησης του Χατζόπουλου από τα 1884 ως τα 1920

Σχηματική απόδοση:

ηθογραφικός «νατουραλισμός» → (παρνασσιζμός;) → συμβολισμός → «ρεαλισμός» → συμβολισμός

2. Τάσεις και ποιητικά ρεύματα στην ποίηση του Χατζόπουλου

α) Ηθογραφικός «νατουραλισμός»

Πρώτη δημιουργική φάση του Χατζόπουλου ποιητική συλλογή τα «Τραγούδια της ερημιάς» (1898)
«Τα τραγούδια» του Heine
Το δημοτικό τραγούδι

β) Παρνασσιζμός:

Το δρομολόγιο του ελληνικού παρνασσιζμού

Σονέτα: «Όνειρα αγάπης» στα «Τραγούδια της ερημιάς» (παρνασσιακή ποίηση;)

γ) Συμβολισμός:

Το γενεαλογικό δέντρο του ελληνικού συμβολισμού (τα «Μάτια της ψυχής μου» του Κ. Παλαμά, οι «Σονάτες» του Σ. Τεφάνου)

Οι ποιητικές συλλογές: «Τα ελεγεία και τα ειδύλλια» (1898), «Βραδινοί θρύλοι» (1920) (Συμβολιστική ποίηση) «Απλοί τρόποι»

1. Τεχνικές και μοτίβα του συμβολισμού στον Χατζόπουλο

α) Ελεύθερος στίχος

β) Επανάληψη

γ) Η μουσικότητα

δ) Η υποβολή ιδεών και συναισθημάτων

ε) Το ποίημα- το σύμβολο της ιδέας

2. Μοτίβα κοινού τύπου στον ευρωπαϊκό και γαλλικό συμβολισμό:

(Φθινόπωρο, Μελαγχολία, Ομίχλη

δ) Ρεαλισμός:

«Αντάρτης», «Ο πύργος του ακροποτάμου», «Βραδινοί θρύλοι», «Απλοί τρόποι», «Ένα παραμύθι»

Βιβλιογραφία:

Άγρας Τ.: «Η συμβολιστική πεζογραφία και το Φθινόπωρο του Κ. Χατζόπουλου», Νέα Εστία 17, ετ.Θ', 1η/6/1935 αρ.203, σ.510-518 και 15/6/1935, αρ.204, σ.566-574 (τόρα και στον τόμο Τ. Άγρας Κριτικά Τόμος τρίτος, Μορφές και κείμενα της πεζογραφίας, Φιλολογική επιμέλεια Κώστας

- Στεργιόπουλος, σ.220-257. Αθήνα, Ερμής, 1984).
- Ανεμούδη - Αρζόγλου Κ.: Κωνσταντίνου Χατζόπουλου. Κείμενα Κριτικής, Μια πρώτη απόπειρα βιβλιογραφίας. Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1983.
- Ανεμούδη-Αρζόγλου Κ.: Κωνσταντίνου Χατζόπουλου, Κριτικά Κείμενα. Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1996.
- Βαλέτας Γ.Μ.: «Χατζόπουλος Κωνσταντίνος», Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια24. Αθήνα, Πυρσός, 1934.
- Βελουδής Γ.: Χατζόπουλος Κων/νος. Ο πύργος του ακροποτάμου. Αθήνα, Οδυσσέας, 1986.
- Βελουδής Γ.: Κων/νος Χατζόπουλος. Τα ποιήματα. Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1992.
- Γιάκος Δ.: Λυρικοί της Ρούμελης. Αθήνα, 1958.
- Γκιόλιας Μ.: Το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα και ο Κώστας Χατζόπουλος. Αγρίνιο, Μοσχονάς, 1996.
- Γουνελάς Χ.Δ.: Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία 1897-1912. Αθήνα, Κέδρος, 1994.
- Ζήρας Α.: «Χατζόπουλος Κωνσταντίνος», Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό9β'. Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1988. Θρύλος Α.: «Κ.Χατζόπουλος», Κριτικές μελέτες ΙΙΙ, σ.43-117. Αθήνα, Σαριβαξεβάνης, 1925.
- Καλογιάννης Γ.Χ.: Ο Νουμάς και η εποχή του (1903-1934), Γλωσσικοί και ιδεολογικοί αγώνες. Αθήνα, Επικαιρότητα, 1984.
- Καραντώνης Α.: «Κωνσταντίνος Χατζόπουλος», Φυσιογνωμίες, Τόμος πρώτος, σ.227-241. Αθήνα, Παπαδήμας, 1977.
- Καρβέλης Τ.: «Κωνσταντίνος Θεοτόκης - Κωνσταντίνος Χατζόπουλος. Συγκριτική επισκόπηση του έργου τους», Πόρφυρας57-58, 4-9/1991, σ.254-278 (τόρα και στον τόμο Δεύτερη ανάγνωση, Κριτικά κείμενα 1984-1991, τομ. Β', σ.25-65. Αθήνα, Σοκόλης, 1991.
- Καρβέλης Τ.: «Κωνσταντίνος Χατζόπουλος», Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο Ι' (1900-1914), σ.86-131. Αθήνα, Σοκόλης, 1997 (όπου και επιλογή βιβλιογραφίας).
- Καρβέλης Τ.: Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, ο πρωτοπόρος. Αθήνα, Σοκόλης, 1998.
- Κοκκόλης Ξ.Α.: «Οι προβληματισμοί της κριτικής και ο Παλαμάς, 1880-1910», Η κριτική στη νεότερη Ελλάδα, σ.79-144. Αθήνα, Ίδρυμα Σχολής Μωραΐτη, 1981.
- Κορδάτος Γ.: Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος. Αθήνα, Καραβάκος, 1956. (έκδοση β')
- Μερακλής Μ.Γ.: «Κωνσταντίνος Χατζόπουλος», Η ελληνική ποίηση, Ρομαντικοί – Εποχή του Παλαμά - Μεταπαλαμικοί: Ανθολογία – Γραμματολογία, σ.378-381. Αθήνα, Σοκόλης, 1977.
- Νικολάου Δημήτρης, «Άγνωστα κριτικά κείμενα του Κων/νου Χατζόπουλου (Η συνεργασία του με τα Παναθήναια)», Τεύχη του Ε.Λ.Ι.Α2, 1989, σ.239-248.
- Πανίτσας Κ.Γ.: Κωνσταντίνος Χατζόπουλος· Ο ποιητής, ο πεζογράφος, ο κριτικός, ο μεταφραστής, ο ιδεολόγος. Πάτρα, Εταιρεία Ελληνοϊταλικής Φιλίας και Έρευνας, 1994.
- Παπακώστας Γ.: «Κ.Χατζόπουλος: Από την Τέχνη στον Υπεράνθρωπο. Θεωρητικές διαφοροποιήσεις», Η λέξη120, 3-4/1994, σ.177-183.
- Παράσχος Κ.: «Κ.Χατζόπουλος: Βραδυνοί θρύλοι», Νέα Εστία14-15, ετ.Α', 15/10/1927, σ.823-824.
- Πατρικίου-Σταυρίδη Ρ.: Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα. Αθήνα, Ερμής, 1976.
- Σαχίνης Α.: «Κωνσταντίνος Χατζόπουλος», Το νεοελληνικό μυθιστόρημα, σ.180-195. Αθήνα, Εστία, 1958 (και έκδοση στ', διορθωμένη, 1991).
- Σεφεριάδου Α.: Οι γυναικείες μορφές στο πεζογραφικό έργο του Κωνσταντίνου Χατζόπουλου. Ιωάννινα, Έρευνες στη Νέα Ελληνική Φιλολογία, 1982.
- Σεφεριάδου Α.: «Βιογραφικά», «Για το έργο του», «Το πεζογραφικό έργο του Κ.Χατζόπουλου», Κώστα Χατζόπουλος, Άπαντα, μέρος πρώτο: πεζά, πρώτος τόμος. Φιλολογική επιμέλεια Ανθούλα Σεφεριάδου. Αθήνα, Πατάκης, 1988.
- Σιδέρης Γ.: Ιστορία του Νέου Ελληνικού Θεάτρου, Τόμος πρώτος (1794 - 1908). Αθήνα, Ίκαρος, χ.χ. (και επανέκδοση Αθήνα, Καστανιώτης, 1991).

Σταυροπούλου Ε.: Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Τα διηγήματα, σ.9-52 και 313-342. Αθήνα, Συνέχεια, 1989.

Σταυροπούλου Ε.: «Ο νέος από τη λυβική έρημο. Ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος για τον Αλαφροΐσκιωτο και τον Άγγελο Σικελιανό», Νέα ΕστίαΙΝΓ', αρ.133, σ.733-742.

Τωμαδάκης Β.Φ.: «Νεοελληνική Βιβλιογραφία . Τα περιοδικά Τέχνη και Διόνυσος», ΕΕΦΣΠΑ20 (1969-1970, σ.120-154.

Χάρης Π.: Κ.Χατζόπουλος, Σπ.Πασαγιάννης και άλλοι. Αθήνα, Αετός, 1955 (στη σειρά Βασική Βιβλιοθήκη, αρ.32).

Χάρης Π.: «Ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος και το Φθινόπωρο», Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Φθινόπωρο, σ.7-26. Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, 1990.

Χατζίνης Γ.: «Ο συμβολισμός στη νεοελληνική πεζογραφία», Νέα ΕστίαΝΔ', Χριστούγεννα 1952, αρ.635, σ.117-123.

Χωραφάς Σ.: Συμβολή στη βιβλιογραφία του Κ.Χατζόπουλου. Αθήνα, Φιλιππότης, 1983.

Αφιέρωματα περιοδικών

Ο Νουμάς 696, ετ. ΙΖ', 08/08/ 1920.

Νεοελληνικά γράμματα 193, 10/8/1940.

Ελληνική Δημιουργία Θ', αρ.102, 1/5/1952.

Νέα Εστία28, ετ.ΙΔ', αρ.332, 15/10/1940.

Λογοτεχνικό Δελτίο αρ.5, 29 /11/ 1969.

Σύνθεση (Αγρίνιο), 7-8/1970.

Διαβάζω 319, 29/9/1993.

Η παραπάνω βιβλιογραφία είναι η προτεινόμενη από το Ε.ΚΕ.ΒΙ

Σεμινάριο λογοτεχνίας

Brno 04-05-10

Δημήτριος Χατζόπουλος

Ο Δ. Χατζόπουλος, ποιητής, πεζογράφος, κριτικός και μεταφραστής γεννήθηκε το 1868 στο Αγρίνιο και πέθανε το 1920 πάνω σε ένα πλοίο, που έπλεε από Κέρκυρα για Brindisi. Ο Χατζόπουλος άρχισε τις νομικές σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας σε ηλικία 14 ετών, ήδη από αυτή την εποχή σε ηλικία 16 ετών δημοσιεύει ποιήματα στο περιοδικό «Εβδομάδα» του Καμπούρογλου. Το 1898 θα πετύχει με την σχεδόν ταυτόχρονη δημοσίευση των δυο πρώτων ποιητικών του βιβλίων την επίσημη πολιτογράφηση του στον καλλιτεχνικό κόσμο της πρωτεύουσας. Το ίδιο διάστημα θα αποτολμήσει την έκδοση του πρωτοποριακού περιοδικού «Τέχνη», που θα συνεχίσει τακτικά την κυκλοφορία του μόνο για τους επόμενους δώδεκα μήνες.

Ο Δ. Χατζόπουλος θα κάνει το 1900 το αποφασιστικότερο για τη βιογραφία του βήμα, ακολουθώντας το παράδειγμα πολλών Ελλήνων διανοούμενων της εποχής του θα αναζητήσει με μια σχετική υλική άνεση την επίτευξη των πνευματικών του στόχων στην οικονομικά και πνευματικά ανερχόμενη Γερμανία του Γουλιέλμου Β' και του Μπίσμαρκ. Επιστρέφοντας μετά από ένα έτος παραμονής στην Γερμανία στην Αθήνα, ο ποιητής θα στραφεί προς τη μετάφραση από τα γερμανικά και τα σουηδικά ενός μεγάλου αριθμού έργων του κλασικού και του μοντέρνου ευρωπαϊκού θεάτρου για τις ανάγκες κυρίως του νεότευκτου «Βασιλικού θεάτρου» και της «Νέας σκηνης» του Κ. Χρηστομάνου. Η μεταφραστική δραστηριότητα του Χατζόπουλου θα συνεχιστεί και κατά τη διάρκεια της δεύτερης μετοικεσίας του στη Γερμανία από το 1905-1914. Η ενασχόληση του ποιητή με τη μετάφραση θα αποβεί ίσως σε βάρος της δικής του προσωπικής δημιουργίας, ήταν, όμως, προς όφελος της αισθητικής καλλιέργειας ενός κοινού, που δεν έπαυε να είναι και δικό του. Ήδη, με την πρώιμη αυτή επιλογή προαναγγέλονταν μια ωριμότερη σύμπλευση της καλλιτεχνικής δημιουργίας του με τον κοινωνικό προβληματισμό, που έθεσε τη σφραγίδα του σ' ολόκληρο το έργο της ωριμότητας του.

Η δεύτερη και μεγαλύτερη χρονικά αποδημία του Χατζόπουλου στη Γερμανία θα αποτελέσει τη γονιμότερη και προοδευτικότερη φάση σ' ολόκληρη τη διανοητική ιδεολογική και καλλιτεχνική του

εξέλιξη. Πεισμένος πια σοσιαλιστής ο ποιητής, χωρίς να εγκαταλείψει εντελώς ούτε τις ποιητικές του καταβολές ούτε τη μετάφραση, θα ανακαλύψει και θα αξιοποιήσει δυο νέες γονιμότητες πηγές της καλλιτεχνικής και διανοητικής του δημιουργίας, την πεζογραφία και την κριτική. Αποτέλεσμα αυτής της πολύπλευρης δραστηριότητας του είναι διηγήματα, νουβέλες και μυθιστορήματα, που του εξασφάλισαν μιαν από τις πρώτες θέσεις στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Έτσι, έχουμε τον «Αντάρτη», την «Κούλα τ' ακροποτάμου», την «Αγάπη στο χωριό», την «Τάσσω», την «Αννιώ, το «Στο Σκοτάδι» και τον «Υπεράνθρωπο». Μεταξύ των θεωρητικών του μελετών έχουμε τις κριτικές του για τον Παλαμά, τον Κρυστάλλη και τον Παπαδιαμάντη, τα δοκίμια του για τον συμβολισμό και την στρατευμένη τέχνη.

Με την έναρξη του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ο Χατζόπουλος επιστρέφει στην Ελλάδα και μπαίνει στην υπηρεσία της πολιτικής, γεγονός που λειτούργησε αρνητικά όσον αφορά τη λογοτεχνική του παραγωγή. Από το 1914 μέχρι και το 1920, που θα πεθάνει, έγραψε μόνο «Το φθινόπωρο», το πιο γνωστό του σίγουρα μυθιστόρημα.

Η συγγραφική δραστηριότητα του Χατζόπουλου εκτείνεται σε τριάντα έξι χρόνια, μάλιστα, η περιοδολόγηση της δεν παρουσιάζει εξαιρετικά προβλήματα, επειδή διευκολύνεται από τις κύριες βιογραφικές του τομές, τις τρεις χρονίες της διπλής γερμανικής αποδημίας και της τελικής του επιστροφής στην Ελλάδα το 1914. Η πρώτη χρονία επισημαίνει την πρώτη δημόσια εμφάνιση του σε ηλικία 16 ετών μ' ένα μικρό ποίημα «Έλα Ξανθή» στο περιοδικό «Εβδομάς» του Καμπούρογλου, η δεύτερη και η τρίτη αφορά στην έκδοση των τεσσάρων συνολικά ποιητικών του βιβλίων σε δυο δόσεις: στα 1898 κυκλοφόρησαν με ελάχιστη απόσταση μεταξύ τους τα «Τραγούδια της ερημιάς» και τα «Ελεγεία και ειδύλλια» με το ψευδώνυμο Π. Βασιλικός, στα 1920 λίγο πριν το θάνατο του οι «Απλοί τρόποι» και οι «Βραδινοί θρύλοι» με το πραγματικό όνομα του ποιητή.

Παρά τα βιβλιογραφικά κενά την έκδηλη τάση του Χατζόπουλου για την επεξεργασία των ποιημάτων του από την πρώτη δημοσίευση μπορούμε να την παρακολουθήσουμε με βάση κάποια λιγοστά αλλά συγκεκριμένα παραδείγματα. Προβληματικότερη παραμένει η ανασύσταση της εσωτερικής εξέλιξης της ποίησης του, αφού η ακριβέστερη χρονολόγηση των επιμέρους ποιημάτων του μόνο σ' ελάχιστες, εξαιρετικές περιπτώσεις μπορεί να εξασφαλιστεί. Η εσωτερική πορεία της ποίησης του Χατζόπουλου από τα 1884 ως τα 1920 σχηματικά και κατ' αφαίρεση μπορεί να αποδοθεί με μια εξελικτική γραμμή: **ηθογραφικός «νατουραλισμός» → (παρνασισμός;) → συμβολισμός → «ρεαλισμός» → συμβολισμός**

Η προβληματικότητα είναι φανερή μέσα από τα εισαγωγικά τις παρενθέσεις και τα ερωτηματικά της παραπάνω γραφικής παράστασης, ως σημειωθεί μόνον προκαταβολικά, ότι τα ρεύματα που διατρέχουν το ποιητικό υπέδαφος του Χατζόπουλου αποτελούν γραμματολογικές αφαιρέσεις, που δεν βρίσκονται αναγκαστικά σε κάθε συγκεκριμένο έργο και σε κάθε φάση της δημιουργίας του σε αμιγή μορφή, αλλά σε μια διαφορετική από έργο σε έργο και από φάση σε φάση πρόσμειξη τους.

α) Ηθογραφικός «νατουραλισμός»: Το ποιητικό αυτό ρεύμα διαπερνάει την πρώτη δημιουργική φάση του Χατζόπουλου και η πυκνότερη συγκέντρωσή του εντοπίζεται στην πρώτη του ποιητική συλλογή τα «Τραγούδια της ερημιάς» (1898). Το χωριό η φύση και η αγάπη είναι οι τρεις μεγάλες πηγές, που το τροφοδοτούν θεματικά. Στοιχεία που έθρεψαν όχι μόνο την πεζογραφία αλλά και τη λυρική ποίηση της ίδιας γενιάς (του '80), πράγμα που δικαιολογεί τον επιθετικό προσδιορισμό ηθογραφικός και γι' αυτή την τελευταία. Από τις πηγές αυτές αντλούσαν πριν από το Χατζόπουλο οι κύριοι εκπρόσωποι της «γενιάς του 1880», δέκα χρόνια περίπου παλιότεροι απ' αυτόν. Με αυτοκριτική διάθεση και ταυτόχρονα αυτοειρωνική ο ποιητής παραδέχεται, καθώς αυτογενεαλογείται ποιητικά, πως στα πρώτα του χρόνια δεν είχε άλλο να δώσει παρά *δροσινικά αναμασήματα*.

Στους πρώτους ξένους δασκάλους του Χατζόπουλου θα μπορούσε να συγκαταλεχθεί ο Heine, σε αρκετές περιπτώσεις ο ανώριμος ακόμη Χατζόπουλος δεν μπόρεσε να αποφύγει τη μηχανική μίμηση του γερμανικού προτύπου, γεγονός που καταδεικνύεται σε αρκετά ποιήματα του. Αλλά ο Heine δεν ήταν ανακάλυψη του ποιητή, είχε περάσει ήδη στα 1863 για πρώτη φορά τα λογοτεχνικά σύνορα της Ελλάδας με ένα άρθρο του Ε. Ασώπιου, για να κερδίσει στην συνέχεια όλους σχεδόν τους εκπροσώπους της γενιάς του 1880. «Τα τραγούδια» του Heine κυκλοφόρησαν το 1887 στην

Ελλάδα σε μετάφραση του Α. Βλάχου και πέρα από το μέγεθος της επιτυχίας, που είχαν, καταδεικνύουν, επίσης, με το περιεχόμενο και το χαρακτήρα τους, το γιατί έγινε αυτό. Τα τραγούδια αυτά εξέφραζαν μια θεμελιακή, την κυριότερη, ίσως, άποψη του ελληνικού ηθογραφισμού στην ποίηση της δεκαετίας του 1880. Ο εξελληνισμός, ο εκλαογραφισμός του ξένου προτύπου δηλώνει με τον εναργέστερο τρόπο το λόγο της επιτυχίας τους στους νέους φορείς του: τη σύζευξη τους με την εγχώρια πηγή της ελληνικής ποίησης την ίδια εποχή και της ποίησης της πρώιμης φάσης του Χατζόπουλου με το δημοτικό τραγούδι και το τραγούδι γενικότερα.

Ο τίτλος της πρώτης συλλογής του ποιητή τα «*Τραγούδια της ερημιάς*» ήταν απόλυτα προγραμματικός, η έννοια τραγούδι διαπερνάει τους τίτλους και το σώμα των ίδιων των ποιημάτων της συλλογής. Ο Χατζόπουλος είχε δείξει στη φάση αυτή της δημιουργίας του συλλεκτικό ενδιαφέρον συγκεντρώνοντας δημοτικά τραγούδια και λαογραφικά κείμενα, τα οποία και δημοσίευσε. Την οφειλή του προς το δημοτικό τραγούδι θα τη δηλώσει ο ίδιος ο ποιητής, όχι ως ποιητικό κείμενο, αλλά αυτογενεαλογούμενος όπως το είχε βιώσει ο ίδιος. Απ' αυτό ξεπηδούν τα πρόσωπα, η φύση και ο σκηνικός διάκοσμος της πρώιμης ποίησης του. Τα φυσικά τοπία και τα αντικείμενα περιγράφονται στα ποιήματα αυτά από ένα ποιητικό, αλλά οπωσδήποτε αμέτοχο υποκείμενο ή περιγραφή παραμένει φυσική, χωρίς να μεταβάλλεται σε ηχείο της προσωπικής συγκίνησης και αυτή η φυσικότητα της περιγραφής, η οποία και δικαιολογεί τη γραμματολογικά εντελώς αδόκιμη χρήση του όρου νατουραλισμός στη συγκεκριμένη αυτή συνάφεια. Ωστόσο, πολύ πιο πέρα από το δημοτικό τραγούδι και δημοτική παράδοση πάει η μορφική, η μετρική και η στροφική ποικιλία των ποιημάτων της ίδιας συλλογής και είναι αυτό η αδιάγνωστη απόδειξη, ότι ο Χατζόπουλος έχει περάσει οριστικά και ανεπίστρεπτα στο χώρο της έντεχνης λόγιας ποίησης. Το μέτρο της ποίησης αυτής είναι με ελάχιστες εξαιρέσεις ο παραδοσιακός ίαμβος, αλλά ο στίχος της μόνο κατ' εξαίρεση ο δημοτικός δεκαπεντασύλλαβος, ενώ κυριαρχούν οι βραχύτεροι στίχοι ο επτασύλλαβος σε συνδυασμό με τον εννεασύλλαβο, ο εννεασύλλαβος με τον οκτασύλλαβο και ο δεκατετρασύλλαβος. Οι στροφικές του μορφές αγνοούν ολοκληρωτικά το δημοτικό δίστιχο, ενώ εκτός από το συχνότερο τετράστιχο αφθονούν οι στροφές των πέντε και έξι στίχων. Η νεόκοπη χρήση της ποιητικής και στροφικής μορφής του σονέτου σε συνδυασμό με την παρουσία στο φυσικό διάκοσμο της ποίησης αυτής μερικών αφύσικων προσώπων μας οδηγεί στο επόμενο υπόγειο ρεύμα, που διατρέχει τη μεταβατική αυτή ποίηση του Χατζόπουλου τον παρνασσισμό.

β) Παρνασσισμός: Σήμερα είμαστε σε θέση να ανασυστήσουμε με σχετική ακρίβεια το δρομολόγιο του ελληνικού παρνασσισμού, τους κύριους σταθμούς του σηματοδούν μερικά γνωστά ονόματα: Γ. Δροσίνης (Ιστοί αράχνης 1880) Κ. Παλαμάς (Τα τραγούδια της πατρίδας μου 1886) Κ. Καβάφης (Ινδική εικόν, Πελασγική εικόν (1892) Χαλδαϊκή εικόν (1896), Ι. Γρυπάρης (Σκαραβαίοι και τερρακότες 1919). Επιπλέον παρνασσιακά ίχνη θα μπορούσαν να εντοπιστούν στον Α. Προβελέγγιο, το Λ. Μαβίλη και τον Γ. Στρατήγη. Κατά τον Παλαμά παρνασσιακά χαρακτηριστικά εντοπίζονται και σε κάποιες συνθέσεις του Χατζόπουλου στην πρώτη του συλλογή στα «*Τραγούδια της ερημιάς*». Αυτό, που θα μπορούσε να δώσει το έναυσμα, στο να χαρακτηρισθούν τα συγκεκριμένα ποιήματα παρνασσιακής τεχνοτροπίας, είναι πρώτα -πρώτα η **αντικειμενική περιγραφή**, που επεσήμανε ο Παλαμάς, αλλά η αντικειμενικότητα αυτή ήταν μια από τις κύριες τάσεις του αυτόχθονου ελληνικού ηθογραφικού νατουραλισμού, πολύ πριν ακουστεί ο πρώτος αντίλαλος του γαλλικού παρνασσισμού και προπαντός όπως και στους άλλους Έλληνες ηθογράφους πριν από το Χατζόπουλο. Στον Χατζόπουλο περιγράφονται σκηνές της ελληνικής φύσης και εκ του φυσικού, ενώ οι παρνασσιστές περιγράφουν αποστασιοποιημένα κατά προτίμηση τεχνητά αντικείμενα, πίνακες και άλλα αντικείμενα τέχνης, ιδιαίτερα μικροτεχνουργήματα. Εκτός αυτών παρνασσιακής καταγωγής θα μπορούσαν να είναι τα **μυθολογικά πρόσωπα** και μοτίβα, όμως, όλα με ελάχιστες εξαιρέσεις προέρχονται από έναν ορισμένο κύκλο, τον κύκλο του αρχαίου ειδυλλιασμού και βουκολισμού, που βρήκε ένα εύφορο έδαφος για την αναβλάστηση του στο λαογραφισμό του 1880, κανένα δεν προέρχεται από τον κύκλο της αρχαίας ινδικής και των άλλων ανατολικών μυθολογιών όπως στους παρνασσιστές, στον πρώιμο Καβάφη και στον παρνασσιακό Μαβίλη. Ο πρώτο δάσκαλος του Χατζόπουλου ο Γ. Δροσίνης είχε επισυνάψει στα δικά του «*Ειδύλλια*» (1884) και μερικές παραφράσεις του Θεοκρίτου και του Μόσχου. Αλλά, όμως, ούτε τα εφτά σονέτα, που αποτελούν την ενότητα «*Όνειρα αγάπης*» στα «*Τραγούδια της ερημιάς*» τα

οφείλει ο Χατζόπουλος στους Γάλλους παρνασσιστές και, αυτό γιατί η χαλαρότητα του δεκαπεντασύλλαβου στίχου τους οι μετρικές ελευθερίες τους δεν τηρούν τις αυστηρές προδιαγραφές της παρνασσιακής ποιητικής για το κλασσικό αυτό λυρικό είδος.

Ακόμη, η **διαλογική μορφή**, που χαρακτηρίζει πολλά ποιήματα των Γάλλων παρνασσιστών, δεν υπάρχει στα έξη αυτά ποιήματα του Χατζόπουλου, που χαρακτηρίζει εντελώς άστοχα ο Παλαμάς παρνασσιακά. Το γεγονός, ότι ο διάλογος υπάρχει σε άλλα ποιήματα του Χατζόπουλου αναμφισβήτητα συμβολικά δείχνει, ότι ο ποιητής είχε περάσει ήδη στο επόμενο λογοτεχνικό ρεύμα επίσης γαλλικής προέλευσης τον συμβολισμό. Όπως αποδείχτηκε, κυρίως, στην Ελλάδα ο παρνασσισμός δεν ήταν παρά ένα απλό επεισόδιο, που αφομοιώθηκε γρήγορα από το επόμενο ρεύμα του γαλλικού πρώτα και μετά πανευρωπαϊκού συμβολισμού.

γ) Συμβολισμός: Όταν ο Χατζόπουλος τύπωνε στα 1898 τα δυο πρώτα του ποιητικά βιβλία είχαν ήδη πεθάνει στη Γαλλία οι τρεις κορυφαιοί του συμβολισμού (Rimbaud, Verlaine, Mallarme) και το μεγαλύτερο μετά το ρομαντισμό ευρωπαϊκό λογοτεχνικό ρεύμα είχε ήδη συμπληρώσει στην κοιτίδα του τον πρώτο και κύριο κύκλο του με απώτερο και κοινά αναγνωρισμένο πρόγονο του τον Baudelaire. Η εξάπλωση του ήταν τεράστια σε Γερμανία και Ρωσία, όπου συμπαρέσυρε την εθνική λογοτεχνική, κυρίως ποιητική παράδοση, για να ανοίξει το δρόμο γονιμοποιώντας τα σ' όλα τα νεότερα ρεύματα του ευρωπαϊκού μοντερνισμού (φουτουρισμός, σουρεαλισμός κ.λ.π.) και να επιβιώσει τουλάχιστον ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (νεοσυμβολισμός).

Όπως στη γενέτειρα του έτσι και στις νέες χώρες της υποδοχής του ο συμβολισμός ήταν κατ' αρχήν στο ιδεολογικό επίπεδο μια μαζική αντίδραση εναντίον ενός εις βάρος του ατόμου και της τέχνης αναπτυσσόμενου και επεκτυνόμενου καπιταλισμού και ιμπεριαλισμού και στο καλλιτεχνικό επίπεδο μια εξέγερση ενάντια στον ακαδημαϊκό ρεαλισμό και νατουραλισμό, που ζήτησε και βρήκε τα κύρια θεωρητικά και αισθητικά της όπλα στο μεγαλύτερο πριν απ' αυτόν και συγγενικότερο μ' αυτόν ρεύμα του ευρωπαϊκού και ιδιαίτερα του γερμανικού ρομαντισμού. **Το γενεαλογικό δέντρο του συμβολισμού** για τα ελληνικά δεδομένα σε χοντρικές γραμμές θα μπορούσε να έχει ως εξής: Το έτος της ελληνικής γέννησης του πρέπει να είναι το 1892 και το πρώτο λίκνο του τα «*Μάτια της ψυχής μου*» του Κ. Παλαμά. Το ίδιο έτος είχαν κυκλοφορήσει και οι «*Σονάτες*» του Σ. Στεφάνου, τον οποίο ο ίδιος ο Παλαμάς τοποθετεί στην κορυφή της γενεαλογίας του ελληνικού συμβολισμού. Ένα χρόνο αργότερα το 1893 είδαν το φως και τα πρώτα θεωρητικά κείμενα για το γαλλικό συμβολισμό γραμμένα από τον Γ. Γρυπάρη. Αλλά ο κύριος εισηγητής ο θεμελιωτής του νέου ρεύματος στην Ελλάδα είναι ο Κ. Χατζόπουλος.

Το συμβολιστικό ρεύμα διατρέχει ολόκληρο σχεδόν το ποιητικό έργο του Χατζόπουλου με την πυκνότερη συγκέντρωση του στη δεύτερη ποιητική του συλλογή «*Τα ελεγεία και τα ειδύλλια*» (1898) και «*Βραδινοί θρύλοι*» (1920). Το παλιότερο ποίημα του με έκδηλα τα συμβολιστικά χαρακτηριστικά πρέπει να είναι το «*Τραγούδι χεινοπωριάτικο*» (1894). Την πρώτη συστηματική συγκέντρωση των νέων συμβολιστικών τρόπων μας την προσφέρει με τον πιο μονοσήμαντο τρόπο η ομάδα των 21 ποιημάτων με τον τίτλο «*Χεινοπωριάτικα*» στα «*Τραγούδια της ερημιάς*» (1898). Καθαρά συμβολιστικό είναι το μακρόσυρτο και πολυσπόνδυλο «*Τραγούδι του Λίνου*», που δεσπόζει στην ίδια εναρκτήρια αυτή ποιητική συλλογή – πρώτο και πειστικό τεκμήριο της πρώιμης ωριμότητας του ποιητή του. Συμβολιστικούς τρόπους βλέπουμε να κυριαρχούν και στην τελευταία συλλογή του ποιητή «*Απλοί τρόποι*».

Τη προσχώρηση του Χατζόπουλου στον συμβολισμό μπορεί να καταδείξει η καταγραφή των ειδικών εκείνων χαρακτηριστικών τρόπων τεχνικών και μοτίβων του γαλλικού του ευρωπαϊκού γενικότερα συμβολισμού, που στιγματίζουν με μια αξιοσημείωτη επιμονή ολόκληρη σχεδόν την ποιητική του δημιουργία:

α) Βαθμιαία χαλάρωση ως την εγκατάλειψη, του μέτρου και του σύμμετρου ισοσύλλαβου στίχου κατάργηση της ομοιοκαταληξίας και της παραδοσιακής κανονικής στροφής. Αντικατάσταση τους από ελεύθερους ρυθμούς και διασκελισμούς, μια εξέλιξη που οδηγούσε σε πανευρωπαϊκή κλίμακα από τον απελευθερωμένο στον ελεύθερο και από κει στο πεζό ποίημα και, που η προϊστορία και η μεθιστορία της από τον πρώιμο ήδη ρομαντισμό ως τον αρχόμενο μοντερνισμό έχει ήδη καταγραφεί και για την ελληνική ποίηση με τον τρόπο συνοπτικό αλλά πειστικό. Στο Χατζόπουλο η εξέλιξη αυτή βρίσκεται ακόμα στην πρώτη της φάση και αποτελεί για το σύνολο του έργου του

μάλλον μια δοκιμή, που δεν έχει κατορθώσει να υποκαταστήσει οριστικά τους παραδομένους μετρικούς τρόπους.

β) **Επανάληψη.** Το τεχνικό αυτό μέσο το βρίσκουμε και στις τέσσερις ποιητικές συλλογές του Χατζόπουλου, οι δυο πυκνότερες συγκεντρώσεις του εντοπίζονται στα «*Τα Ελεγεία και τα Ειδύλλια*», όπου βάζει τη σφραγίδα του σε όλα τα ποιήματα της συλλογής αυτής και στους «*Βραδινούς θρύλους*». Η τεχνική αυτή επιτρέπει τις πιο ποικίλες παραλλαγές όπως: επανάληψη λεκτικών στοιχείων από την αρχή ενός στίχου ή από άλλη θέση σπανιότερα και στους επόμενους, επανάληψη της ίδιας λέξης στο τέλος δυο διαδοχικών στίχων, επανάληψη του συνδέσμου και στην αρχή ή σε άλλη θέση του στίχου ή των στίχων.

γ) Η τεχνική αυτή, που είναι ουσιαστικά άσχετη από την τεχνική των αυστηρά τυποποιημένων επαναλήψεων στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι παραπέμπει κατευθείαν στον κεντρικό ρόλο, που έπαιξε για δεύτερη φορά μετά το ρομαντισμό η μουσική στον ευρωπαϊκό, στο γαλλικό πρωταρχικά συμβολισμό ιδιαίτερα στην ποίηση και την ποιητική του Verlaine και του Mallarme. Η επανάληψη των λεκτικών μονάδων ή ολόκληρων στίχων και ενοτήτων προσπαθούσε να αποδώσει ή να μιμηθεί την τεχνική της επανάληψης του μουσικού μοτίβου. Στην εμπειρικά διαπιστωμένη **μουσικότητα** πολλών ποιημάτων συμβάλλει αποφασιστικά η προσχεδιασμένη ποιητική γραφή σε σύντομους ολιγοσύλλαβους στίχους με σταθερή ομοιοκαταληξία έτοιμους να συμπληρωθούν από ένα συνθέτη και να τραγουδηθούν. Τέτοια ποιήματα προγραμματισμένα ως τραγούδια βρίσκουμε μετά τον πρώτο διδάξαντα τον Verlaine και στον Χατζόπουλο, όπως για παράδειγμα τη «*Θλίψη*» και τα επόμενα μικρά ποιήματα στους «*Βραδινούς θρύλους*». Η δεδηλωμένη αυτή βούληση εκφράζεται στο Χατζόπουλο όπως και στους Γάλλους συμβολιστές με τη λέξη τραγούδι, που διαπερνάει από τον τίτλο τους ήδη πολλά από τα ποιήματα τους.

δ) Το αίτημα για την ακαθοριστία του αντικειμένου του συμβολιστικού ποιήματος οδηγεί και πάλι σύμφωνα με τη διδασκαλία του Mallarme στη βαθμιαία υποβολή του με καθαρά εκφραστικά μέσα. Έτσι, ο συμβολισμός ορίζεται ως η τέχνη, που εκφράζει ιδέες και συναισθήματα όχι, όμως, με την άμεση περιγραφή τους ούτε προσδιορίζοντας τα με φανερές παρομοιώσεις ή με συγκεκριμένες εικόνες αλλά με την **υποβολή αυτών των ιδεών και συναισθημάτων**. Και από αυτή την άποψη οι ώριμοι «*Βραδινοί θρύλοι*» (1920) του Χατζόπουλου αποδεικνύονται ως η πιο συμβολιστική συγκέντρωση ολόκληρης της ποιητικής του παραγωγής. Το ποιητικά και ποιοτικά λαμπρότερο δείγμα είναι «*Ο θρύλος της ομίχλης*».

ε) Η ιδέα-σύμβολο του συμβολιστικού ποιήματος κρύβεται πίσω από το υλικό αντικείμενο-θέμα του και πραγματοποιείται βαθμιαία σ' ολόκληρο το ποίημα-**το ποίημα αποτελεί το σύμβολο της ιδέας**, πολύ συχνά το κλειδί για το άνοιγμα αυτού του μυστικού υπερβατικού νοήματος για την ανακάλυψη της κρυμμένης ιδέας παρέχεται στο τέλος του ποιήματος-συμβόλου με τον τρόπο αυτό πετυχαίνεται η ένωση του υποκειμένου με το αντικείμενο, που με τον πρόγονο του ρομαντισμό είχε διακηρύξει ο γαλλικός κυρίως συμβολισμός. Η τεχνική αυτή χαρακτηρίζει πολλά ποιήματα του Χατζόπουλου και πιο συχνά τα ποιήματα των συλλογών «*Τραγούδια της ερημιάς*» (1898) και «*Απλοί τρόποι*» (1920), όπως «*Το τραγούδι του Λίνου*» ή τα «*Χεινωποριάτικα*».

Το συμβολιστικό χαρακτήρα της ποίησης αυτής του Χατζόπουλου επιβεβαιώνει η χρήση των μοτίβων εκείνων, που είχαν γίνει στο μεταξύ κοινοί τόποι στον ευρωπαϊκό πέρα από το γαλλικό συμβολισμό: 1) **Φθινόπωρο.** Ένα από τα κοινότερα και χαρακτηριστικότερα μοτίβα του γαλλικού συμβολισμού και του προγόνου του, του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, το σύμβολο με την ομίχλη και τα νεκρά φύλλα των δέντρων του της μελαγχολίας. Ο ώριμος Χατζόπουλος εγκαθιστά το φθινόπωρο σε μια σειρά εικοσιένα ποιημάτων στην πρώτη του ποιητική συλλογή, για να επιβιώσει και σε κατοπινότερες, αφού είχε στο μεταξύ επιβεβαιώσει πανηγυρικά τη θεματική του σημαντικότητα με την πολιτογράφηση του στον τίτλο του πρώτου ελληνικού συμβολιστικού μυθιστορήματος του πρωτοτυπότερου και ωριμότερου πεζογραφήματος του ποιητή (Φθινόπωρο 1917).

2) Η **μελαγχολία** δύσκολα μπορεί να θεωρηθεί ως αυτόνομο λογοτεχνικό μοτίβο με την αυστηρή γραμματολογική σημασία του όρου, αφού αποτελεί έτσι κι αλλιώς την ιδέα, το κρυφό νόημα του υλικού συμβόλου φθινόπωρο. Η μελαγχολία αποτελεί μια ιδιαίτερη θεματική –μοτιβική μονάδα για το Χατζόπουλο, που χρησιμοποιείται σε μια ρητή, γυμνή από κάθε συμβολική-συμβολιστική

επένδυση ποιητική συνάφεια.

3) Μεταγραφή της ίδιας φθινοπωρινής ψυχικής διάθεσης αποτελεί και το ποιητικό **σύμβολο-μοτίβο της ομίχλης**, που βρήκε τη λαμπρότερη ποιητική του πραγμάτωση στο συμβολιστικότατο «*Θρύλο της ομίχλης*» του 1900, που συμπεριλήφθηκε αργότερα στους «*Βραδινούς θρύλους*» του 1920. Το ζήτημα των συμβολιστικών πηγών και προτύπων της ποίησης του Χατζόπουλου σε αντίθεση με την άποψη του Γ. Σεφέρη δεν έχει καμιά σχέση με τον *Μέλανα Δρυμό* της Γερμανίας, όσο απίστευτο κι αν φαίνεται ο ποιητής κληρονόμησε το «*ποιητικό του δάσος*» από τη μεσογειακή Γαλλία, από τον γαλλικό συμβολισμό. Η γαλλική ομίχλη απλώθηκε στην ποίηση του Χατζόπουλου από τα ποιήματα των Γάλλων συμβολιστών, η αναγωγή, λοιπόν, της ποίησης του στον «*Βορρά*» δεν ανταποκρίνεται ούτε στα βιογραφικά ούτε στα εργογραφικά δεδομένα του ποιητή. Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι η βιογραφικά μαρτυρημένη αγάπη του ποιητή για το μουσικό δράμα του Βάγκνερ δεν είναι καθόλου άσχετη από το βαγκνερισμό των Γάλλων συμβολιστών,

δ) Ρεαλισμός. Η στροφή του Χατζόπουλου προς τον ρεαλισμό συνεκφράζει το πρόσφατο ιδεολογικό του προσηλυτισμό στο σοσιαλισμό-μαρξισμό, όπως είχε πραγματοποιηθεί στην αρχή της δεύτερης παρεπιδημίας του στη Γερμανία και ειδικότερα στο Βερολίνο στα 1907 και καθορίζεται αποφασιστικά ταυτόχρονα ιδεολογικά και γραμματολογικά τη στροφή του στην πεζογραφία από το πρώτο του διηγηματικό δοκίμιο «*Αντάρτης*» (1907) ως την ωριμότετη αφηγηματική του σύνθεση «*Ο πύργος του ακροποτάμου*». Στην ποίηση του Χατζόπουλου οι πρώτες ρεαλιστικές αναζητήσεις του μπορούν να ανιχνευτούν σε μερικά, ελάχιστα ποιήματα των «*Βραδινών θρύλων*», αλλά και η μεταγενέστερη συγκέντρωση τους βρίσκεται σε αρκετά ποιήματα των «*Απλών τρόπων*». Την αμιγέστερη αν και προβληματικότερη μορφοποίηση του νεόκοπου αυτού ρεαλισμού του Χατζόπουλου συγκροτεί κατά γενική αναγνώριση η προγραμματική και μακρόσυρτη μπαλάντα του με τίτλο «*Ένα παραμύθι*» της τελευταίας αυτής συλλογής, που είχε δημοσιευτεί για πρώτη φορά ακριβώς ένα έτος (1910) μετά τη ρεαλιστική ομολογία πίστης του Χατζόπουλου στο ίδιο αυτό περιοδικό. Είναι αξιοσημείωτο, ότι σ' αυτό το αμιγέστερο δείγμα του το εννοημένο ρεαλιστικό στοιχείο, δεν οδηγεί σ' ένα καλλιτεχνικά-αισθητικά πειστικό αποτέλεσμα σ' αντίθεση με μερικά άλλα ποιήματα της ίδιας συλλογής, στα οποία τα νεόκοπα, ρεαλιστικά, εκφραστικά στοιχεία βρίσκονται σε μιαν επιτυχημένη σύζευξη με τα οικεία και στο Χατζόπουλο συμβολιστικά στοιχεία, που εξακολουθούν και θα εξακολουθήσουν ακόμα να γονιμοποιούν για μερικές τουλάχιστον δεκαετίες ολόκληρη την ευρωπαϊκή ποίηση.